

Мар'яну змалечку переслідував один кошмар. Вона бачила у сні батька. Він тримав у руці дрібненьке смугасте кошеня, яке довірливо облизувало йому великий палець. Маленька Мар'яна стояла поряд і зі слізьми вмовляла залишити знайденого нею в селі малюка.

— Жодних звірюк у моєму домі! — голос батька звучав мов громовиця.

Він гидливо, двома пальцями, взяв кошеня за куценького хвостика й зі всієї сили шваркнув об стіну хати.

Маленька Мар'яна із жахом спостерігала, як по темній дерев'яній стіні течуть брудно-рожеві патьоки, а кошеня, упавши на землю, смикається в конвульсіях.

— Прибери! — чоловік штовхнув п'ятирічну доньку в бік бездиханного вже тільця. Але Мар'яна не в силах ступити ні кроку. Як викинута на берег риба, хапає вона ротом повітря і, здається, зараз задихнеться.

— Ганчірка! Слабачка! — шипить батько, боляче стискаючи залізними пальцями її плече. — Навіщо Бог дає народжуватися на світ бабам? — у голосі його звучить презирство.

Батько хвилину дивиться на доньку, смачно спльовує.

— Сергію! — кричить у двір. — Прибери непотріб!

І Мар'яна вже не знає, про кого він: про неї чи маленького смугастика, який не встиг пожити у світі...

Брат Сергій був дуже схожим на батька. Не зовні — за характером. Точніше, нутром — це слово більше підходило тому, що зсередини наповнювало його.

Батька Мар'яна ненавиділа й боялася. Відтоді як він убив кошеня, тато став для дівчинки найпершим ворогом. Він нічого не робив, аби загладити свою провину. (Та й хіба таке можливо?) Чоловікові навіть на думку не спадало примиритися з донькою. Батько визнавав лише Сергія. Правда, брат його теж боявся. Обожднював, але боявся.

Мар'яна ж після жахливої історії з кошеням щовечора молилася про батькову смерть.

Дівчинка ставала на стільчик, аби бути ближчою до ікони Божої Матері Почаївської, яку колись подарувала їй бабуся — материна мати, — і, склавши руки на грудях, молила:

— Прибери непотріб! — Мар'яна пильно вдивлялася Божій матері в очі. Інших молитов вона тоді не знала.

Баба як у воду гляділа, подарувавши внучці ікону.

— Її поміч тобі знадобиться, дитя, — тяжко зітхаючи, казала бабуся, поглядаючи в бік зятя.

Він і собі скося на неї дивився, але мовчав. Баба Уляна вважалася на селі відьмою. Сама себе вона називала знахаркою. Часто повторювала, що одними й тими самими травами, тільки в різній кількості, можна вилікувати, а можна й покалічити чи вбити. Жінка знала безліч замовлянь, ще більше — казок і байок. Бо словом, казала бабуся, теж можна або врятувати, або скалічити.

Батько не любив баби Уляни. Утім, кого він любив? Може, себе, і то раз на рік перед Паскою. Підрісши, Мар'яна зрозуміла, що тато боявся бабусі. Як і більшість

жорстоких людей, чоловік був забобонним. Вірив у прокляття, зурочення й тому подібне. І боявся, що теща може їх наслати. Хоча Мар'яна своїм дитячим сердечком відчувала, що бабуся насправді добра, хоч і сувора.

Одного разу онука, якій тоді було років десять, чула, як баба Уляна розпікає маму:

— Дурепо ти, Ірино! Казала тобі: не йди за Лісника заміж, бо будеш клята й м'ята! А тобі як пороблено!

Лісником прозивали Мар'яниного батька, а ім'я його — Михайло. Він і справді був здоровим, мов ведмідь.

— Кидай цього чоловіка, доки я в силі! Доки брати мої, а твої дядьки, можуть тебе перед ним захистити! Бо що далі в роки, то він злішим стає!

Та мама лише перелякано хитала головою. Мовляв, ні, не можу. Вона й справді не могла покинути свого чоловіка. Батько би тоді її вбив. І Мар'яну заодно. І тещу, щоб не намовляла. І бабиних братів. Хіба Сергія б живим залишив.

— Тьху! — спересердя плювала бабуся. — Була б я тобою, отруїла б те падло давно чи застрелила! Слабка ти, Ірино. У кого тільки вдалася?

Мар'янин батько мав прізвисько «Лісник», бо був лісником. Жили вони серед лісу, на широкій галявині, у великому будинку, що називали «Қазарма». Чому саме «Қазарма» — ніхто не відав. Військових у їхніх краях зроду не було, навіть партизан за часів Другої світової. Місце, де розташовувався будинок, було загадковим, майже містичним. Знайти його було дуже важко навіть досвідченим грибникам і мисливцям. Дивним чином «Қазарма» ховалася в досить глибокій долині, оточеній високими густими деревами. Можна було день проблукати лісом із компасами та приладдям і так і не

знайти будинку. Якщо хтось до нього й потрапляв, то випадково. Пряму дорогу до «Казарми» знали лиш її мешканці.

Будинок був гарним, старовинним, складеним із зрубу, просторим, теплим. У ньому завжди пахло випічкою та деревом. Якби не батько і не брат, він, може, і був би щасливою оселею...

...Мар'янині молитви було почуто: їй було 15, коли батько помер. До того часу вона вже усвідомила, що молитися про чиюсь смерть, ба більше, рідного батька, м'яко кажучи, не гарно. Та робити цього не припинила. Він був звіром у людській подобі. Ні, не так. Навіть звірі здатні до жалю, а батько — ні. Мар'яна давно підозрювала, що в нього, можливо, психічна хвороба. Якось дівчина потрапила до шкільної бібліотеки (хоча школу відвідувала нечасто: батько вважав, що їй освіта ні до чого) і побачила на стелажі товстелезну книгу під назвою «Словник-довідник психіатричних термінів».

— Можна я візьму її почитати? — несміливо запитала вона в бібліотекарки.

— Навіщо це тобі? — здивувалася вона. — Я цю книгу випадково знайшла, її навіть у шкільному бібліотечному фонді немає. Утім, якщо тобі цікаво, можеш навіть залишити її в себе.

Мар'яна взялася ретельно вивчати довідник. Це було нелегко: фоліант містив близько 500 сторінок. Проте їй було цікаво. У дівчини навіть затепліла надія, що, може, коли жах у її житті закінчиться (має ж він коли-небудь припинитися!), вона поїде до міста й вивчиться на психолога. Імовірно, навіть на психіатра. Буде лікувати всіх покидьків-батьків, які калічать психіку власних дітей. І дітей, яким покидьки-батьки зіпсували життя.

За місяць після ретельного вивчення довідника Мар'яна встановила татові діагноз: психопатія паранояльного типу. Звісно, вона розуміла, що не є фахівцем, але всі характеристики збігалися. Він був злопам'ятним, мстивим, жорстоким чоловіком, не зважав на чийсь думку й бачив навколо лише ворогів. Інколи дівчині здавалося, що й свою сім'ю він тримає за ворога.

Бувало, Мар'яна запитувала себе: чи відомо батькові, що таке любов? І приходила до висновку — ні. Може, якась збочена та перекручена. Але хіба то любов?

А мама? Вона любила свого чоловіка? Мабуть, що так. Бо жодного разу не заступилася за своїх дітей та й за себе саму. Може, то була не любов, а страх? Це Мар'яна зрозуміла б, бо й сама боялася батька до тремтіння в м'язах. Та вона бачила, точніше, відчувала, що з боку матері то був не лише страх, а якась тваринна пристрасть. Це було дивно: у тихої, непомітної жінки починали палати очі, коли вона дивилася на чоловіка. Мар'яна хотіла й матері поставити діагноз, але в словнику нічого схожого не знайшла. Мабуть, материн стан не «вписувався» в жодний психіатричний термін або дівчині бракувало досвіду визначитися з ним.

Тож вона вперто продовжувала молитися про батькову смерть. Молитви Мар'яни стали удвічі ревнішими після ще одного випадку.

Лісник тоді назбирав повну хату людей. У них часто бували гості, але лише батькові. То були похмурі чоловіки з короткими стрижками, міцними статурами, колючими очима.

— Бандити! — сказав раз Сергій, і в голосі його прозвучав захват. Він уже уявляв себе таким самим — міцним, брутальним, з холодним поглядом вузьких очей.

Чоловіки ці завжди приїздили на великих автівках. Довго курили на подвір'ї, потім передавали господареві якісь пакунки. Він спочатку заносив їх до комори, пізніше відвозив до лісу. Мар'яна здогадувалася: там, у лісі, де батько знав навпомацки кожне дерево та кущ, він це ховав. Скоріше за все — крадене. Ніхто б зроду не знайшов те, що ховав Лісник.

Покуривши, молодики йшли до хати й починали пити. Сиділи довго. Інколи добу чи дві. Мар'яна з матір'ю мали «метати» на стіл. На їдло та питво батько не скупився. Перед кожним приїздом «гостей» виймав пакунок грошей і відправляв дружину з донькою до сільського магазину. Це була справжня екскурсія. Вони брали велосипеди, бо в руках закупленого було не донести, і набирали продукти. Днів зо два готували. Страви були простими, але їх було багато.

Того вечора «метала» на стіл лише Мар'яна: мати підвернула ногу й не могла ходити.

— Кобила мадярська! — репетував батько. — Це ти на зло мені зробила! Вставай, сучище, та йди до роботи!

Жінка чесно намагалася піднятися й ступити на розпухлу ногу, але кривилася від болю й тут же падала. Чоловік замахнувся, щоб дати їй ляпаса, але хтось його гукнув.

— Пошастило тобі, ледащо! — процідив він крізь зуби, опускаючи важку руку, і, звертаючись до Мар'яни, додав: — Значить, ти швидше повертайся! Корова! Баби... Навіщо Бог посилає у світ бабів? Аби чоловіче терпіння випробували!

Мар'яна весь вечір прислужувала збориську. Того дня в хаті було семеро чужих дядьків. Вона відчувала на собі їхні зацікавлені масні погляди. Дівчина знала, що

виглядає старшою за свої 13 років: давався в знаки високий (як у батька) зріст, міцне, збите тіло, що рано сформувалося. Мар'яна взагалі була дуже схожою на тата: смоляне волосся, темні, мов вишні, очі, густі, витонченої форми брови. Правда, колір шкіри був молочно-білим, а не смаглявим, як у батька.

Брат Сергій, навпаки, пішов у матір: дрібний, із сірим, невиразним волоссям, і сам не виразний. І лишень у глибині його вузьких сірих очей палав негасимий, сповнений злоби вогник.

Мар'яна була дуже гарною, але краси своєї не усвідомлювала, бо, окрім «корова», на свою адресу нічого ніколи не чула. Але батькові «гості», хоч які п'яні були, роздивилися, яка квітка подає їм гаряче м'ясо й пляшки із самогоном, настоящим на лісових травах. Один із них — плечистий білявий молодик — раптом поклав Мар'яні долоню на сідниці. Вона аж сіпнулася від огиди.

— Ти чия, кралою? — промуркотів він на диво тонким, писклявим голосом.

— Його! — Мар'яна тицьнула пальцем у бік п'яного батька, намагаючись тихцем відійти від молодика.

Навчена гірким досвідом, дівчинка знала, що краще в такому разі не вириватися, не кричати — усе одно ніхто на допомогу не прийде, — а тихцем утекти.

Та тоді зслизнути не вдалося. Чоловік міцно вчепився Мар'яні в лікоть.

— Гей, Михайле! — загукав через стіл.

— Який я тобі гей? — набурмосив батько густі брови. Усі зареготали, мов лошаки.

Та побачивши, як Михайлове обличчя потемніло, замовкли. Вони знали, що в п'яній люті він страшний.

— Михайле, це твоя краля? — додавши в голос м'якості, запитав блондин, повернувши Мар'яну обличчям до батька.

Той довго, ніби не впізнаючи, дивився на доньку. Потім недбало махнув рукою.

— Моя! Манька! Бабський непотріб!

Батько чомусь називав Мар'яну Манькою.

— Гарнаааа! — протягнув молодик і мало не облизався.

— Хто? Манька? — здивувався батько. — То забирай собі. Одним ротом менше, — зареготав він.

— Заберуууу! — примружив одне око блондин і притягнув дівчину до себе.

Вона знала, для чого потрібна цьому гидкому п'яному дядькові. Мар'яна багато чого бачила в батьковім домі. Це цього разу компанія була суто чоловічою. Часто-густо вони привозили із собою дівок і, не соромлячись, улаштовували розваги. Як же це було гидко! Коли донька вперше побачила батька, який притиснув біляву світловолосу кралю до стіни (він віддавав перевагу тільки білявкам) і почав витворяти з нею непристойності, її знудило. Потім Мар'яна звиклася з такими «сюжетами». Та відчуття огиди не минало. Власне, вона ловила себе на думці, що ненавидить чоловіків, гидує ними, мов жирними слизькими слимаками, що цього літа обліпили погірб.

Між тим блондин потяг Мар'яну в куток. Вона не мала сили опиратися. Лише міцніше стулила вуста, аби не закричати й не потішити цього покидька, і заплющила очі.

Раптом дівчина почула, як задзвеніло склом вікно й у хату влетіло щось велике та гепнулося прямо на стіл. До звуку розбитої шибки додався звук розбитого посуду.

Усі від несподіванки залякли. Блондин послабив хватку, і Мар'яна змогла вирватися. Чоловік навіть не помітив цього, перелякано вдивляючись у те, що прилетіло на стіл. Мабуть, думав, що бомба.

Заховавшись за надійними дубовими дверима своєї кімнати, Мар'яна видихнула й спробувала втамувати тремтіння в руках. За хвилину після цього у двері хтось постукав. Дівчинка затихла, намагаючись зрозуміти, хто причаївся на подвір'ї.

— Мар'яно, це я, Сергій! — почула вона братів голос і зітхнула з полегшенням.

Підважила плечем важкі товстелезні двері й відчинила їх.

Сергій, худий, але жиливий, мовчки дивився на сестру примруженими, сірими, з жовтими краплями очима.

— Будеш мені винна! — буркнув він.

— Що? — не зрозуміла Мар'яна.

— То я кинув каменя до кімнати та врятував тебе від того кабаняки. Будеш мені винна!

— Добре, — зітхнула дівчина, — дякую.

Брат розвернувся на п'ятах і пішов, не сказавши більше жодного слова. Та Мар'яна знала, що колись так чи так він борг забере.

Вона удвічі більше стала винна Сергієві, коли той запропонував їй перед тим, як виходити до батькових «гостей», втирати в шкіру обличчя марганцівку, мовляв, висип. Поночі, у тьмяному освітленні, якому надавали перевагу пияки, було не розібрати, що в Мар'яни з обличчям, але виглядало воно паскудно. Тож «гості» поступово перестали звертати на дівчинку увагу, і вона зітхнула з полегшенням.

Та батька відтоді зненавиділа ще більше. І молилася про його смерть ще палкіше.

...Помирав Лісник довго й, мабуть, страшно. Батька деякий час не було вдома. Ніхто його й не думав шукати: чоловік часто пропадав на кілька днів. Це були найщасливіші та найспокійніші періоди Мар'яниного життя.

Побачили батька грибники, які в пошуках маслюків зайшли далеко в ліс. Його тіло вже почало смердіти, бо пролежало близько тижня, привалене старезним товстим дубом. Навіть прохолодна осіння погода не врятувала батька від тління.

Привезли його додому в закритій труні, але мати наполягла, аби віко відкрили.

— Не треба тобі того бачити, Ірино! — відрізала баба Уляна. — Якщо хочеш далі спати спокійно.

— Це мій чоловік! Маю право! — наполягала вдовиця.

Мар'яна з подивом подивилася на неї. Ніколи раніше вона не чула, аби мати підвищувала голос.

Бабуся, видно, теж здивувалася. Вона підняла густі, на диво чорні й молоді брови й промовила:

— Ти глянь! Характер об'явився. Відкривайте! — командувала баба копачам.

Ті відкрили віко. На тіло було страшно глянути: сине, аж чорне, смердюче, гидке, слизьке. Ірина підійшла до чоловіка. Довго дивилася в синьо-чорне обличчя, а потім раптом плюнула на нього.

Копачі отетеріли. Один навіть ломика, яким підважував віко труни, з рук випустив.

— Недобре в покійника плювати, хоч він був великим падлом, — сказала баба Уляна. — Чого ж раніше на нього не плюнула?

— Боялася. Ненавиділа. І любила його, — відповіла мати.

— Таке ж, — знизала плечима баба Уляна.

Так Мар'яна довідалася, що людину можна боятися, любити й ненавидіти одночасно. Та не зрозуміла цього: вона вміла або любити, або ненавидіти. Зараз, дивлячись на мертвого батька, не відчувала й краплі жалю. Нічого, окрім спустошення. Збулися її молитви. І що? Ні радості, ні щастя, лиш порожнеча всередині. Мар'яна ще не знала, що зазвичай так і буває, коли занадто довго, занадто пристрасно чогось бажаєш. Особливо смерті іншої людини.

Здавалося, що за Михайлом тужив лиш син Сергій. Юнак хоч і не плакав за батьком, але ходив блідий, аж зелений, тільки в глибині темних зіниць червонів вогник, мов у скаженого пса чи вовка.

Коли віко на Михайловій труні забивали, Сергій підійшов до сестри та прошепотів у саме вухо:

— Твоя робота, сестрице.

Мар'яна аж сахнулася.

— Перехрестися, — сказала братові. — Я тут до чого?

— Думаєш, я не чув, про що ти шепотіла перед іконами? Ти батька вгробила, відьомська породо! Це в тебе від баби нашої! Він хоч і сволотою був, та все ж батьком. Ще матимеш за нього!

— Тобі, може, і батьком був, а мені ніким! — просичала Мар'яна. — Непотребом!

Ховали Михайла Лісника скромно. Нікого з його частих «нічних» гостей не кликали. Пізніше деякі з них навідувалися до «Казарми», дізнавалися про смерть Лісника, мовчки знизували плечима та, не промовивши й слова співчуття, їхали далі. Видно, і вони його недолюблювали. Лише один, старший за інших і з очима трохи добрішими, запитав у матері:

— Ірино, може, грошей треба? Як із дітьми бідуватимеш?

— Яюсь, — відрізала мати, — не потребую твоїх грошей!

— Ну, твоя справа.

Після батькової смерті Мар'яна стала почуватися зле. Не могла їсти, пити, було боляче дивитися на світло, страшно спати. Їй чогось хотілося, але вона сама не могла зрозуміти, чого саме. Раніше щодня вона палко молилася. А тепер чим заповнити душу?

Одного вечора, коли вже стемніло, Мар'яна подалася на цвинтар. Розташовувався він неподалік. Це був сімейний цвинтар Лісників, їх тут ховали з діда-прадіда.

Дівчина не боялася. Вона вже давно зрозуміла, що страшитися потрібно живих. А мертві що? Лежать собі тихенько, бороди позадиравши, нікого не чіпають.

Чого їй тягло сюди, Мар'яна не дуже розуміла. Вона зупинилася біля батькової могили й раптом спіймала себе на думці, що їй хочеться... затанцювати. Дівчина розкинула руки, хотіла тупнути ногою в такт веселій мелодійці, що крутилася в голові, і... не змогла цього зробити. Хоча її так і вело — танцюй! танцюй! І тут же хтось інший шепотів: «Не гріши більше, аніж уже нагрішила».

Мар'яна на ватяних ногах попрямувала назад до будинку. А в голові лунало по черзі: танцюй! не гріши!

Виснажена, ледь дісталася своєї кімнати і як була, у пальті, забрудненому цвинтарною глиною, повалилася на ліжку.

Уночі їй наснився батько. Молодий, гарний. Обличчя світле.

— Дякую, доню, що не затанцювала, — прошепотів він, — і прости за все, якщо зможеш. Більше ніколи тебе не потривожу.

Відтоді Мар'яна не бачила сон про батька й смугасте кошеня з розтрощеною головою. Та недалеко було до іншого кошмару.

Після батькової смерті Мар'яна ожила. В її темних очах, що вражали недитячим смутком, засвітився вогник радості. Шкіра, у яку не доводилося більше втирати марганцівку, очистилася й засяяла мармуровою білизою. Це був дивний контраст: смоляне волосся, темні, як стиглі вишні, очі й білосніжна шкіра. Мар'яною, як витвором мистецтва, можна було милуватися годинами. Навіть мати, яка ніколи й пів слова ласкавого не сказала доньці, раптом зауважила:

— Гарна. Хоч паранджу одягай. Щоб на очі мужикам цим проклятим не попадатися...

— Які мужики, мамо? Слава Богу, до нас уже ніхто не ходить! — засміялася дівчина.

Вона раптом подумала про те, що давно не дозволяла собі ось так вільно, дзвінко сміятися. Батько терпіти не міг, коли в когось був хороший настрій.

— Не ходить... Таке ж... — пробурмотіла матір, і Мар'яна так і не зрозуміла, рада вона цьому чи ні.

Дівчина взагалі не знала й не розуміла жінку, яка звалася її матір'ю.

Ірина за роки шлюбу з Михайлом навчилася так ретельно ховати свої почуття та думки, що не могла позбутися цієї звички навіть тоді, коли чоловіка не стало. Єдине, що помічала Мар'яна, — це як мати дивиться на

батьків портрет, перевитий чорною стрічкою, — із сумішшю ненависті та туги. Утім, вона дозволяла Мар'яні жити як тій заманеться. Точніше, як не прикро було дівчині усвідомлювати, матері було байдуже, що коїться в душі в доньки й чим вона живе.

Інша справа Сергій. На нього Ірина дивилася із сумішшю любові, смутку й... страху. Як не дивно, попри зовнішню несхожість із батьком, було в його очах, поставі, голосі, манері говорити те, що неймовірно нагадувало Лісника. Інколи Мар'яну, коли вона дивилася на брата, охоплював містичний жах. Їй здавалося, що вона не позбулася батька — він просто перейшов жити в іншу подобу.

Та Сергій її не зачіпав, і вже за це Мар'яна була йому вдячна. Лише одного разу, спостерігаючи, як сестра жваво збирається до школи, запитав:

— Куди щодня скачеш?

— До школи, — здивувалася Мар'яна. — Хіба що?

— Ну-ну... — загадково похитав головою брат, нічого більше не сказавши.

Сестра із задоволенням «скакала» до школи. Хоча від «Казарми» до центру села, де розташовувався заклад, дорога була неблизькою, дівчина залюбки долала її щодня за будь-якої погоди. Мар'яна з подивом зрозуміла, що, виявляється, дуже здібна, адже всі предмети, незважаючи на те, що вона багато пропустила, давалися легко. Навіть алгебра й геометрія. Мар'яна вже давно вирішила, ким буде: психологом чи, може, навіть лікарем-психіатром, якщо пощастить вступити до медичного університету. Буде лікувати людям пошматовані та зламані душі.

З часом відносний спокій, що оселився в родині Лісників після смерті її глави, почав порушуватися. Це сталося не в один день, а поступово.

Уперше Мар'яна зрозуміла, що діється щось незрозуміле, коли запримітила в Сергієвій кімнаті чужого дядька, дуже схожого на тих, хто навідувався до батька. Мужик спав, розкинувши м'язисті, у татуюваннях руки, і здавалося, що він лежить на ліжку, мов розіп'ятий. Скільки цей чоловік у них пробув, Мар'яна не знала. Він зник так само тихо, як і з'явився.

— Хто це був? — запитала вона в брата.

— Хто? — Губи юнака стулилися в ниточку.

— Той чоловік з татуюванням?

— Який чоловік? — удав дурного Сергій, але за хвилину додав: — Ще раз увіпхнеш у мої справи свого довгого носа, я тобі його відірву.

— У мене не довгий ніс! — по-дитячому образилася Мар'яна.

— Дивись мені! — ніби жартівливо замахнувся брат, але в очах його промайнув злостивий вогник.

Іншого разу дівчина побачила чужі чоботи, мабуть, 45-го розміру. У Сергія таких точно не було, нога в ньому була навіть меншою за Мар'янину.

Почав змінюватися й брат. Хоча батько до нього благоволив набагато більше, аніж до доньки, яку називав не інакше як непотребом, сина він теж особливо не жалував. Міг ударити, виматюкати, та все ж відчувалося, що він бачить у Сергієві свого наступника, спадкоємця. Мар'яні здавалося, що брат, який соромився свого малого зросту, аж наче підріс. Він ходив упевнено, розправивши неширокі, але міцні плечі, споглядаючи все навколо поглядом законного господаря.

Мар'яні не подобалися метаморфози, що відбувалися з братом: вона все більше помічала в ньому батьківські риси. І за маму було боляче. Після смерті чоловіка

вона хоч і тужила, але теж ніби ожила. Обличчя, передчасно постаріле й потемніле, посвітлішало. Мар'яна з подивом зрозуміла, що мама, виявляється, уміє всміхатися. Вона навіть почала заходити до доньчиної кімнати перед сном. Сідала на ліжко, гладила дівчинку по руці. Коли це сталося вперше, Мар'яна від несподіванки мало не висмикнула руки: ніколи до того мати не проявляла ніжності чи інших почуттів. А потім мало не заплакала. Стільки в тому нехитрому жесті було незвичного тепла та ніжності.

Але дуже скоро, дивлячись на сина, Ірина знову замкнулася. Мар'яна здогадалася: мати бачить у Сергієві свого чоловіка. І хоч дивиться на нього з любов'ю, але й боїться неймовірно. Історія повторювалася.

— Мамо, чому ти більше до мене вечорами не заходиш? — якось несміливо поцікавилася Мар'яна.

— Не можна... — прошепотіла Ірина.

— Чому не можна? — і собі, на диво, перейшла на шепіт дівчина. — Хто забороняє?

— Він! — мама підняла догори вказівного пальця.

Можна було подумати, що вона має на увазі Бога, але Мар'яна знала — батька.

— Тоді вже краще тицьни пальцем під землю, — сухо промовила дівчина. — Йому там місце.

Мати аж згорбилася від цих слів, але промовчала.

Мар'яна частенько думала про те, чому з матері, здавалося, по краплині витекла вся радість. Коли батько був живий — зрозуміло, не до радості. Але зараз?

— Чому мама така? — якось запитала вона в баби Уляни, до якої тепер мала змогу бігати частіше.

— Коли довго живеш у страху, нещасті й без радості, зачинаєшся від усього світу. Буває, назавжди. І тоді вже

ніколи не проникне в тебе ні радість, ні щастя. Онучко, не залишайся в страху й нещасті надовго! Чула?

— Хіба ми вибираємо, де нам жити — у радості чи ні? — усміхнувшись, запитала Мар'яна.

— Вибираємо! — твердо відповіла баба. — Буває, для цього вибору потрібна вся мужність і сміливість. Запам'ятай це!

— Я б хотіла жити з тобою, бабусю, — зітхнула Мар'яна, — але не можу, мами жаль.

— Тобі її жаль, а вона лиш себе любить, — невдоволено пирхнула баба Уляна. — Хіба такою я її виховувала? Думала, добра людина буде...

— Хіба мама зла? — здивувалася Мар'яна. — Просто нещасна.

— Ти її не знаєш, доню, — зітхнула баба. — Мале стерво...

Мар'яна не розуміла, чому баба так відгукується про власну доньку. Дівчину це навіть неприємно вразило. Вона завжди вважала матір слабкою нещасною жінкою, якій просто не поталанило в житті. Та баба відала в людях. Вона бачила їх ізсередини, мов рентгеном просвічувала. І ніколи не помилялася.

— Іди, доню, додому, — зітхнула баба Уляна. — Що має бути, те й станеться.

— А що має бути? — сполошилася Мар'яна. — Ти, бабусю, щось бачиш? Але хіба не ти казала, що ми маємо вибір і самі творимо свою долю?

— Маємо вибір і творимо, — твердо сказала жінка, — але є речі, які мають з людиною статися, як би вона не хотіла їх оминати. Іди, доню, іди! — Баба майже випхала Мар'яну з хати.

Дівчина пішла. Вона знала, що з баби, якщо та не захоче сама розповідати, слова і кліщами не витягнеш.